

PROMOTIEONDERZOEK

NEDERLANDSE NAAMGEVING VAN PADDENSTOELEN

Op 23 september 2020 promoveerde Anneke van der Putte met haar proefschrift ter verkrijging van de graad van doctor aan de Radboud Universiteit Nijmegen. De titel van haar proefschrift luidt voluit: Paddenstoelen en hun naamgeving in het Nederlands - Een cultuurgeschiedenis, 1200-1900.

Aan de hand van systematisch bronnenonderzoek en literatuuronderzoek werd een antwoord gezocht op drie onderzoeksvragen: 1) Welke Nederlandse namen van paddenstoelen worden er vermeld in de periode tussen 1200 en 1900, 2) Wat is de relevante culturele, maatschappelijke en wetenschappelijke context waarbinnen Nederlandse paddenstoelnamen functioneerden en het proces van Nederlandse naamgeving heeft plaatsgevonden, en 3) Welke zijn de benoemingsmotieven die ten grondslag liggen aan de aangetroffen Nederlandse namen?

Als beginpunt werd 1200 gekozen omdat vóór die tijd geen Nederlandse paddenstoelnamen zijn aangetroffen. Wel al bekend van in de Griekse oudheid is *Agaricus*, een naam die figureert in een groot aantal bronnen tot vrij recent. Het is de enige paddenstoel die in Nederlandse teksten altijd met zijn Latijnse naam genoemd wordt. Het gaat hier echter niet om de plaatjeszwam die we er vandaag mee aanduiden, een concept dat Linnaeus bedacht. Men verwijst met *Agaricus* naar een bijna mythische boomzwam waaraan eeuwenlang grote geneeskrachtige eigenschappen werden toegeschreven en die in heel Europa in zowat elke apotheek aanwezig was. Er heeft een levendige handel in bestaan tot bijna in onze tijd. Welke soort het precies betreft is niet met zekerheid te zeggen. Vaak gaat men er vanuit dat het *Fomitopsis officinalis*, de Larikszwam, betreft, maar in realiteit werden waarschijnlijk een aantal boomzwammen met de naam benoemd.

In de periode tussen 1200 en 1600, van de late middeleeuwen tot en met de 'botanische renaissance', liet men zich in onze streken aanvankelijk sterk leiden door de klassieke geschriften, maar vanaf ca. 1500 ging men zich langzaam ook richten op de ontdekking van de natuur op basis van de eigen waarnemingen. Er is slechts een klein aantal Nederlandse namen bekend uit deze periode. De vroegste aangetroffen Nederlandse naam voor een paddenstoel is 'banet'. Het woord is met de hand bijgeschreven in het Oudwestvlaams Herbarium uit 1220. Banet is een oud Vlaams woord voor baenst, dat 'tondel' betekent en verwijst naar tondelzwam en/of een bovistsoort. De algemene Nederlandse namen voor paddenstoelen zijn vanaf de 13de/14de eeuw vooral 'paddenstoel' en 'campernoelie' en varianten daarvan - met de eer-

ste vermelding van ‘compernoel’ in 1330, en de eerste vermelding ‘padden stoele’ in 1377. Zowel campernoelie als paddenstoel en duivelsbrood (eerste vermelding in 1562) werden gebezigd voor eetbare en niet eetbare paddenstoelen. In haar proefschrift gaat van der Putte ook dieper in op de belangrijke werken van Dodonaeus, Lobelius en Clusius. Hoewel dat relatief weinig Nederlandse namen oplevert, geeft het wel een goed inzicht in de evolutie van de kennis van paddenstoelen.

In de periode tussen 1600 en 1900 wordt een eerste stap gezet naar een zelfstandige botanische wetenschap (waarin ook paddenstoelen aan bod komen), los van de medische wetenschap. In de tweede helft van de 17de eeuw verschijnen van de hand van de Antwerpse Van Sterbeeck, het ‘Tractaet’ (1668) en het omvangrijke ‘Theatrum fungorum’ (1675). Van Sterbeeck is de eerste die zo uitgebreid paddenstoelen behandelt en daarbij in het Nederlands schrijft. Zijn benamingen zijn vaak meer lange en breedsprakige omschrijvingen dan echte namen. Met hem wordt de periode van bedachte, in het Latijn ‘geconstrueerde’ namen voor paddenstoelen ingezet, die gevolgd worden door de Nederlandse vertaling daarvan als Nederlandse naam. Deze laatste gewoonte zal worden voortgezet door Houttuyn (1783) en later weer door Schuurmans Stekhoven (1818), door de auteurs van de ‘Flora batava’ (vanaf 1900) en ten slotte door Destrée (1901).

Rond het midden van de 18de eeuw wordt het binominale naamgevingssysteem van Linnaeus in de planten- (en dieren-) wereld ingevoerd, een mijlpaal, die ook voor de paddenstoelen grote gevolgen zal hebben. Met het optreden van de belangrijke mycologen Fries en Persoon aan het begin van de 19de eeuw groeit de mycologie langzaam uit tot een volwaardige wetenschap. ‘Het Paddenstoelenboekje’ van Cool en Van der Lek uit 1913, waarin de hulp van het publiek werd ingeroepen om goede Nederlandse namen voor paddenstoelen te verzinnen, is een nieuwe fase, waarin het aantal Nederlandse namen voor paddenstoelen in de loop der tijd explosief toeneemt.

Een apart hoofdstuk in het proefschrift gaat in op de geschiedenis van drie groepen van paddenstoelen die een grote impact op de maatschappij hebben gehad. Het gaat om graanaantastingen, de Roesten, de Branden en het Moederkoren, die alle pas laat in de beschreven periode gerekend werden tot de schimmels/paddenstoelen en die regelmatig de oorzaak waren voor misoogsten en hongersnoden. Pas toen Roesten en Branden als zwammen werden herkend, werd het mogelijk het graanbederf dat ze veroorzaakten, beter te bestrijden. Ook Moederkoren, een paddenstoel die een zwart, tandachtig uitsteeksel op (vooral) de rogge-aar doet groeien, is lange tijd niet als een paddenstoel gezien. Op kleine schaal gebruikt was het bekend om zijn medicinale kwaliteiten die werden aangewend bij bevallingen. In tijden van hongersnood echter werd het gedurende de Middeleeuwen en nog eeuwen daarna in Europa op grote schaal gegeten en veroorzaakte dan zware epidemieën van het beruchte St Antoniusvuur.

Anneke van der Putte, die aan de Radboud Universiteit Nijmegen Latijnse en Griekse taal- en letterkunde studeerde, zet zich al jaren in voor de NMV als redactielid van Coolia, in de Commissie voor Nederlandse namen van paddenstoelen en als actieve deelnemer aan tal van activiteiten. Hierbij wensen we haar van harte te feliciteren met dit interessante proefschrift en de uitstekende verdediging ervan.

Jorinde Nuytinck

Meer informatie op de NMV-site: <https://www.mycologen.nl/actueel/nieuws/nederlandse-paddenstoelnamen/>

